

Anna Dudek

Uniwersytet Warszawski

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

Zakład Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych

adudek@uw.edu.pl

**TRANSGRANICZNE OBSZARY CHRONIONE – PROBLEMY
I MOŻLIWOŚCI WSPÓŁPRACY**

Transboundary protected areas – the dilemmas and challenges of cooperation

Słowa kluczowe: obszary chronione, transgraniczne obszary chronione, parki narodowe, ochrona przyrody

Key words: protected areas, transboundary protected areas, national parks, nature conservation

Wprowadzenie

Tworzenie transgranicznych obszarów chronionych obecnie jest popularną i często stosowaną metodą na promocję turystyki w parkach narodowych i skuteczniejsze zarządzanie tymi obszarami. Słowo „transgraniczny” oznacza *przekraczający granice państw, istniejący ponad granicami państw* (Słownik Języka Polskiego; <http://sjp.pl>). Należy pamiętać, że sam fakt występowania dwóch obszarów chronionych po obu stronach granicy nie czyni z nich automatycznie obszaru transgranicznego. Pomiędzy tymi jednostkami musi zostać nawiązany jakiś poziom kooperacji, współpracy, nawet na najniższym poziomie – jeśli go nie ma to nie można mówić o obszarze transgranicznym.

Światowym forum gromadzenia i wymiany informacji o obszarach transgranicznych jest *Global Transboundary Conservation Network* (www.tbpa.net) założone przez Światową Komisję Obszarów Chronionych (*World Commission on Protected Areas*), działającą przy IUCN. W 2007 roku instytucja ta opublikowała raport dotyczący ówczesnej sieci obszarów transgranicznych (Lysenko I. i in. 2007). Jest to najbardziej kompleksowa i aktualna publikacja o tym typie obszarów chronionych. Według wspomnianego raportu na świecie istnieje 227 tego rodzaju transgranicznych kompleksów chronionych, tworzonych przez ponad 3 tysiące indywidualnych jednostek.

Z raportu wynika także, że z czasem coraz mniejsze obszary chronione ulegają połączeniu. Jednostki chronione, które zostały uwzględnione w wyżej wymienionym opracowaniu muszą jednak spełniać określone kryteria:

- wspomniana wcześniej konieczność istnienia jakiejś formy kooperacji;
- obszar chroniony musi być sklasyfikowany na liście Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN) i zaliczony do jednej ze stworzonych przez tą organizację kategorii (Dudley N. 2008);
- obszar musi przebiegać przez co najmniej jedną granicę międzynarodową lub sub-narodową (w przypadku granic, np. terytoriów autonomicznych o różniącym się prawodawstwie).

W Tabeli 1. pokazano powierzchnię kompleksów transgranicznych na świecie, na różnych kontynentach. Wynika z niej, że największe powierzchni obszary tego typu zajmują w obu Amerykach – łącznie niemal 3 mln km². Najmniej natomiast w Europie.

Tab. 1. Powierzchnia transgranicznych obszarów chronionych wg kontynentów w 2007 roku

Tab. 1. Surface of transboundary protected areas by continent in 2007

Kontynent	Powierzchnia (w km ²)
Ameryka Północna	1 511 627,08
Ameryka Południowa i Środkowa	1 424 697,66
Europa	188 153,30
Afryka	931 617,95
Azja	570 505,86
Razem	4 626 601,85

Źródło: Lysenko I. i in., 2007, *Global List of Transboundary Protected Areas*, UNEP-WCMC: 78

Source: Lysenko I. et al., 2007, *Global List of Transboundary Protected Areas*, UNEP-WCMC: 78

Zarys historyczny

Pierwszym transgranicznym parkiem narodowym na świecie był założony w 1932 roku *Waterton-Glacier International Peace Park*. W jego skład wszedł park narodowy Glacier w Stanach Zjednoczonych i park narodowy Waterton w Kanadzie. Oba parki są rezerwatami biosfery UNESCO i jako jeden obiekt zostały wpisane na listę Światowego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO. Inicjatywa ta powstała jako efekt działalności organizacji pozarządowej *Rotary International* i miała na celu podkreślenie długoletniej przyjaźni między Kanadą i Stanami Zjednoczonymi.

W Afryce idea zakładania takich obszarów rozwinęła się w południowej części kontynentu i funkcjonuje tam pod nazwą „Parks for Peace” (www.peaceparks.org). Krajem najbardziej zaangażowanym w promowanie i zakładanie obszarów transgranicznych jest Republika Południowej Afryki. Do najbardziej spektakularnych sukcesów organizacji należy utworzenie Transgranicznego Parku Limpopo (*Great Limpopo Transfrontier Park*), zajmującego obszar 35 000 km². Park formalnie istnieje od grudnia 2002 roku i obejmuje tereny:

- parku narodowego Krugera w RPA,
- parku Gonarezhou w Zimbabwie,
- parku Limpopo w Mozambiku.

Na jego terenie wydzielono trzy główne strefy o odmiennych sposobach użytkowania: *wilderness zone* (strefę ochrony ścisłej), *tourism zone* (strefę ruchu turystycznego), *resource utilization zone* (strefę użytkowania zasobów) (www.sanparks.org). Jest to przykład realizacji koncepcji strefowania, która ma na celu skuteczniejsze zarządzanie ruchem turystycznym na obszarach chronionych, aby uniknąć degradacji najcenniejszych zasobów. Różnorodność siedlisk i walorów turystycznych zapewniona przez tak rozległy obszar spowodowała, że w tym przypadku łatwiej było wytyczyć wspomniane strefy. Przyczyną utworzenia Transgranicznego Parku Limpopo była chęć ożywienia turystyki w regionie. RPA to kraj o wysokim poziomie przestępczości i to odstrasza zwiedzających, Zimbabwie od lat zmaga się z kryzysem, a Mozambik nigdy nie był krajem masowo odwiedzanym przez turystów. Utworzenie parku miało też na celu skuteczniejsze zarządzanie zasobami przyrodniczymi. W latach 90. XX wieku liczba zwierząt roślinożernych w parku Krugera wzrosła tak, że stwarzało to poważne zagrożenie dla roślinności parkowej (www.sanparks.org). Otwarcie granicy z Mozambikiem umożliwiło zmniejszenie tak dużego zagęszczenia zwierząt i ich swobodne migracje po całym tym rozległym terenie.

Oprócz parku Limpopo utworzono jeszcze dziewięć tego typu obszarów: Maloti-Drakensberg (RPA i Lesotho), Ai-/Ais/Richtersveld (RPA i Namibia), Kgalagadi (Namibia, RPA i Botswana), Lubombo (Suazi, Mozambik i RPA), Greater Mapungubwe (Botswana, RPA i Zimbabwie), Malawi-Zambia (Malawi i Zambia), Kavango-Zambezi (Angola, Botswana, Namibia, Zambia i Zimbabwie), Lower Zambezi-Mana Pools (Zambia i Zimbabwie), Liuwa Plain-Mussuma (Angola i Zambia).

Wielkim wyzwaniem dla menadżerów i służb ochrony przyrody jest utworzenie Transgranicznego Obszaru Chronionego Kavango-Zambezi (*Kavango-Zambezi Transfrontier Conservation Area* – KAZA). Będzie to największy obszar wśród wyżej wymienionych, obejmujący 36 jednostek położonych w pięciu państwach: Angoli, Botswanie, Namibii, Zambii i Zimbabwie (www.kavangozambezi.org). Porozumienie o jego utworzeniu podpisano w grudniu 2006 roku, ale do tej pory nie udało się wypracować rozwiązań pozwalających na faktyczne stworzenie jednego, wspólnie zarządzanego obszaru.

IUCN i Światowe Centrum Monitoringu Zasobów (*World Conservation Monitoring Centre* – WCMC) proponują następującą typologię transgranicznych obszarów chronionych (www.tbpa.net):

- transgraniczne obszary chronione (*transboundary protected areas*);
- transgraniczne obszary ochrony i rozwoju (*transboundary conservation and development areas*);
- Parki Pokoju (*Parks for Peace*);
- transgraniczne korytarze ekologiczne (*transboundary migratory corridors*).

Kryterium podziału w tej typologii jest cel ochrony. Pierwszy rodzaj obszarów obejmuje te, które zostały utworzone dla ochrony bioróżnorodności i zasobów przyrodniczych. Obszary ochrony i rozwoju mają wspierać zarówno zasoby przyrodnicze, jak i rozwój społeczno-gospodarczy wśród miejscowych społeczności. Parki Pokoju powstają głównie dla promocji pokoju i współpracy międzynarodowej. Natomiast ostatni rodzaj, korytarze migracyjne, powinny zapewniać ciągłość siedlisk naturalnych oraz ułatwiać migracje gatunków między płatami nieprzekształconych, wyizolowanych obszarów rdzeniowych. Bardzo znany jest na przykład Mezoamerykański Korytarz Biologiczny (*Mesoamerican Biological Corridor*), złożony z 37 obszarów, położonych na terenie 8 krajów. Korytarz ten rozciąga się od Meksyku poprzez obszary chronione państw Ameryki Środkowej aż do Panamy. Projekt ten rozpoczęto już latach 90. XX wieku, głównie w celu ochrony 106 krytycznie zagrożonych gatunków (www.tbpa.net).

Powyzsza typologia jest dość powszechnie cytowana, ale nie spełnia ona warunku wyłączności, np. Parki Pokoju spełniają przecież jednocześnie kryteria pierwszej grupy a zostały zaliczone do osobnej kategorii. Podobnie jest w przypadku transgranicznych korytarzy ekologicznych. W ich skład wchodzi wiele jednostkowych obszarów chronionych, których zadaniem jest ochrona bioróżnorodności. Taki jest też cel tworzenia korytarzy ekologicznych, które ułatwiają przemieszczanie się gatunków zwiększając różnorodność gatunkową określonych siedlisk. Trudno więc wytyczyć ostre granice między poszczególnymi rodzajami obszarów wyróżnionych w omawianej typologii.

Tworzenie transgranicznych obszarów chronionych

Inicjatywy powstawania obszarów transgranicznych mogą być zapoczątkowane ogólnie – np. poprzez porozumienie międzynarodowe podpisane przez głowy państw lub właściwych ministrów. Bardzo często współpraca zadzierzgnięta zostaje na poziomie lokalnym w ramach współpracy personelu takich jednostek, które pomagają sobie w rozwiązywaniu problemów praktycznych. Czasami droga do współpracy międzynarodowej pomiędzy obszarami chronionymi wiedzie przez ak-

tywność organizacji pozarządowej – jednej lub kilku po obu stronach granicy. Zwykle, z czasem, współpraca staje się bardziej zinstytucjonalizowana, co prowadzi do podpisania porozumienia (*memorandum of understanding*).

W praktyce poziom i intensywność współpracy między jednostkami chronionymi może być bardzo różna. Aby umożliwić porównywanie poziomów kooperacji pomiędzy obszarami transgranicznymi stworzono następującą klasyfikację (Zbicz D.C. 1999: 199–204):

Poziom 0 – brak kooperacji: personel nigdy się nie kontaktuje; nie ma przepływu informacji i współpracy na żadnym polu.

Poziom 1 – komunikacja: istnieje dwustronna komunikacja – personel spotyka się co najmniej raz w roku, czasami następuje wymiana informacji – szczególnie o działaniach, które mogą mieć wpływ na pozostałą część obszaru transgranicznego.

Poziom 2 – konsultacje: spotkania personelu odbywają się co najmniej 3 razy w roku; współpraca dotyczy co najmniej dwóch różnych dziedzin; wymiana informacji uważana jest za zwykłą praktykę.

Poziom 3 – kolaboracja: komunikacja i spotkania są częste; współpraca jest bardzo aktywna i dotyczy co najmniej czterech różnych dziedzin; czasem przed podjęciem działań odbywa się wspólne planowanie i konsultacje.

Poziom 4 – koordynacja planowania: personel obu jednostek kontaktuje się bardzo często, spotkania są regularne; współpraca jest bardzo aktywna i dotyczy co najmniej pięciu różnych dziedzin; wspólne planowanie dotyczy wybranych obszarów; często traktuje się cały obszar transgraniczny jako jedną jednostkę ekologiczną.

Poziom 5 – pełna kooperacja: planowanie jest w pełni zintegrowane; decyzje podejmowane są wspólnie; wytyczane są wspólne cele; cały obszar traktowany jest jako jedna jednostka; współpraca dotyczy co najmniej sześciu różnych dziedzin; zwykle istnieje specjalny komitet działający jako ciało doradcze.

Niekiedy, z oczywistych względów, bardzo trudno zaklasyfikować dany obszar do którejś z wymienionych kategorii, ale w praktyce powyższa klasyfikacja bardzo ułatwia określanie i porównywanie poziomów współpracy między obszarami chronionymi.

Transgraniczne obszary chronione – korzyści

Korzyści z powstawania transgranicznych obszarów chronionych mogą ujawniać się na różnych poziomach i mieć znaczenie nie tylko w ujęciu przyrodniczym ale również gospodarczym i społecznym. Do najważniejszych zalet tworzenia obszarów transgranicznych zalicza się (Sandwith T. i in. 2001: 6–7):

- promocję współpracy międzynarodowej na różnych poziomach;
- ułatwianie ochrony przyrody na obszarach rozległych ekosystemów;
- ułatwianie prowadzenia badań naukowych;
- uzyskiwanie korzyści ekonomicznych dla lokalnych i narodowych gospodarek;
- zwiększanie efektywności kontroli takich zjawisk jak: pożary, kłusownictwo, rozprzestrzenianie zanieczyszczeń, patogenów i gatunków inwazyjnych.

Przykładem, gdzie współpraca między obszarami chronionymi w sposób pozytywny przyczyniła się do efektywnego funkcjonowania całego ekosystemu, jest obszar wulkanicznego masywu Wirunga, położonego na granicy Demokratycznej Republiki Konga, Rwandy i Ugandy. Obszary chronione, które wchodzi w skład jednostki transgranicznej to: Park Narodowy Wulkanów (Rwanda), Park Narodowy Wirunga (DRK), Park Narodowy Mgahinga Gorilla (Uganda). Celem założenia i ochrony tych obszarów jest populacja, krytycznie zagrożonych, endemicznych dla Afryki Środkowej, goryli górskich. Jest to region niestabilny pod względem politycznym, nękany zamieszkami i wojnami domowymi. Międzynarodowa współpraca między obszarami chronionymi pozwoliła na ograniczenie niekorzystnych skutków tych zjawisk. Dzięki współpracy prowadzony jest skuteczniejszy monitoring przemieszczania się stad goryli górskich po terenie całego masywu oraz lepsza kontrola kłusownictwa i promocja turystyki na wszystkich trzech obszarach (Plumptre A.J. i in. 2007: 279–287). Dzięki tej współpracy liczebność populacji goryli stale się zwiększa, pomimo niełatwych warunków zewnętrznych.

Transgraniczne obszary chronione – trudności w zarządzaniu

Mimo istnienia wielu potencjalnych korzyści płynących z tworzenia obszarów transgranicznych, zarządzanie takimi obszarami może także sprawiać wiele trudności. Do najważniejszych zaliczane są (Sandwith T. i in. 2001: 14):

- trudności komunikacyjne (trudności w organizowaniu spotkań, poruszaniu się w terenie);
- trudności legislacyjne (przeciwstawne prawo);
- różnice kulturowe i językowe;
- różnice w poziomie zaangażowania i zasobach infrastrukturalnych/wyposażenia (mogą prowadzić do sytuacji konfliktowych, np. gdy jedna ze stron czerpie większe korzyści z faktu istnienia obszaru transgranicznego);
- brak zaufania między partnerami instytucjonalnymi;
- trudności w podejmowaniu szybkich decyzji;
- różny poziom rozwoju gospodarek (odmienne polityki ochrony przyrody);
- konflikty zbrojne, wrogość, napięcia polityczne (mogą sprawić, że współpraca będzie trudna/nieosiągalna).

Koszty funkcjonowania obszarów transgranicznych są zwykle wysokie, ponieważ taka współpraca wymaga funduszy, czasu, zaangażowania personelu. Przy podejmowaniu decyzji o utworzeniu tego typu obszaru trzeba oszacować potencjalne korzyści. Powinny być one większe niż prognozowane koszty. Niekiedy zasoby przyrodnicze nie są aż tak unikatowe, aby ich ochrona musiała „przenieść się” na poziom ponadnarodowy. Nie zawsze też jest to konieczne, np. gdy graniczące ze sobą obszary chronione tworzą dwa różne ekosystemy funkcjonujące, w dużej mierze, niezależnie od siebie.

Niekiedy ograniczeniem dla współpracy transgranicznej może być brak woli politycznej, strach przed utratą kontroli nad swoim terytorium, możliwością rozprzestrzeniania się epidemii oraz nielegalnymi migracjami.

Do przykładów nieudanej współpracy transgranicznej należą obszary chronione położone w masywie górskim Mount Nimba. Zlokalizowany jest on na granicy Gwinei, Wybrzeża Kości Słoniowej i Liberii. Obszar objęty ochroną jako rezerwat ścisły UNESCO obejmuje część gór położoną po stronie Gwinei i Wybrzeża Kości Słoniowej. Część położona po stronie liberyjskiej jest wyłączona ze strefy chronionej. Cały teren chroniony podzielono na trzy jednostki: po stronie Gwinei znajdują się: rezerwat przyrodniczy i rezerwat biosfery; a po stronie WKS: rezerwat przyrodniczy. Pomimo istnienia formalnego dokumentu o rozpoczęciu współpracy transgranicznej, w praktyce jego realizacja jest bardzo ograniczona. Do głównych zagrożeń związanych z tym obszarem należy prowadzona w jego sąsiedztwie gospodarka żarowo-odłogowa, a także (do niedawna) wydobywanie rud żelaza w południowej części łańcucha górskiego, w Liberii. Wybudowano tam drogi umożliwiające dojazd pracownikom firm wydobywczych. Cieki wodne zostały zanieczyszczone metalami ciężkimi. Na ten obszar wraz z pracownikami firm przybyły całe rodziny, które uprawiając ziemię i polując przyczyniły się do degradacji zasobów środowiska. Liberyjska część masywu Nimba nie została więc objęta rezerwatem UNESCO głównie z powodu tych właśnie zniszczeń i intensywnego kłusownictwa. W 1989 roku na terenie Liberii zaniechano eksploatacji rud żelaza, przede wszystkim z powodu wyczerpania się złóż. Na obszarze tym nadal pracują poszukiwacze złota i diamentów. Ich liczbę szacuje się na około 60 000 (Toure M. 2001). Z kolei od 2005 roku żelazo wydobywa się w Gwinei, na terenie enklawy wyłączonej z obszaru rezerwatu wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO. Oprócz oczywistych przekształceń powierzchni ziemi i zanieczyszczenia cieków wodnych, działalność ta ułatwiła dostęp do tych terenów. Zwiększyła się intensywność osadnictwa, wylesiania oraz kłusownictwa w lasach. Odkryto również nowe złoża żelaza w centralnej części masywu Nimba, po stronie gwinejskiej. Część gwinejska masywu jest niszczona także przez działalność pasterską. Zwierzęta wypasane są na terenie otuliny rezerwatu, a podczas pory suchej także na obszarze chronionym. Zagrożeniem są także pożary powstające w wyniku tej działalności. Kłusownictwo prowadzone jest

zarówno przez pracowników kopalni jak i przez miejscową społeczność. Odbywa się ono, szczególnie w ostatnich latach, na bardzo dużą skalę. Część rezerwatu położona po stronie Wybrzeża Kości Słoniowej poddana jest dużej presji demograficznej. Miejscowe społeczności zbierają i sprzedają drewno pochodzące z obszaru chronionego, pozyskują z niego także rattan i owoce (Toure M. 2001). Z przytoczonego opisu jasno wynika, że pomimo istnienia formalnej współpracy, nie udało się ograniczyć wielu niepożądanych zjawisk, przyczyniających się do degradacji tego obszaru. Wydaje się wręcz, że z czasem, intensywność kłusownictwa, działalność pasterzy, rolników, poszukiwaczy kruszców prowadzona na terenie chronionym narasta i coraz bardziej zagraża temu cennemu ekosystemowi.

Podsumowanie

W praktyce ochrony przyrody tworzenie transgranicznych obszarów chronionych nie jest zjawiskiem nowym, ale w ostatnich latach zyskało niewątpliwie na popularności. Trend ten wpisuje się doskonale w procesy integracji regionalnej, które obecne są niemal w każdym regionie na świecie. Jest to nie tylko szansa na zwiększenie skuteczności zarządzania na obszarach rozległych ekosystemów, lecz także możliwość osiągnięcia dodatkowych korzyści, związanych z rozwijaniem turystyki lub wspieraniem międzynarodowej współpracy. Zjawisko to wpisuje się też doskonale w zmianę podejścia do ochrony przyrody: z ochrony wyizolowanych terenów do ochrony krajobrazowej – obszarów pozostających w sieci, połączonych ze sobą korytarzami ekologicznymi. Tworzenie obszarów transgranicznych znakomicie uzupełnia tę wizję.

Literatura

- Dudley N. (ed.), 2008, *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, Gland, Switzerland: IUCN.
- Lysenko I., Besançon C., Savy C., 2007, *Global List of Transboundary Protected Areas*, UNEP-WCMC.
- Plumptre A.J., Kujirakwinja D., Treves A., Owunji I., Rainer H., 2007, Transboundary conservation in the greater Virunga landscape: its importance for landscape species, *Biological Conservation*, 134 (2).
- Sandwith T., Shine C., Hamilton L., Sheppard D., 2001, *Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation*, Gland, Switzerland, Cambridge, UK: IUCN.
- Toure M., 2001, *Initiating a tri-national collaboration, Côte d'Ivoire, Guinea, Liberia for effective management of the Mount Nimba Massif*, Workshop Report 12–14 September, Abidjan: Fauna & Flora International, Conservation International, BirdLife International.

Zbicz D.C., 1999, Transboundary co-operation between internationally adjoining protected areas, [w:] D. Harmon (ed.), *On the frontiers of conservation*, Hancock, Michigan, USA: George Wright Society.

Źródła internetowe

<http://sjp.pl>; Słownik Języka Polskiego; dostęp: 3.06.2014

www.kavangozambezi.org; Kavango-Zambezi Transfrontier Conservation Area; dostęp: 3.06.2014

www.peaceparks.org; Peace Parks Foundation; dostęp: 3.06.2014

www.sanparks.org; South Africa National Parks; dostęp: 17.06.2014

www.tbpa.net; Global Transboundary Protected Areas Network; dostęp: 3.06.2014

Summary

Establishing the transfrontier parks has gained a very high popularity all over the world. This form of conservation, however, requires the high level of cooperation between the institutions of interested countries. Otherwise resources and time invested in the formation of transboundary protected area don't generate positive results. The potential benefits of establishing such a form of protected area are numerous, i.e.: the promotion of international cooperation at various levels, improvement of the effectiveness of environmental monitoring. The article presents several case studies illustrating the transboundary cooperation, both successful and unsuccessful examples of this type of actions.